

Staroverci in prva svetovna vojna: poskus zasuka časovnice

MIHA KOZOROG

KAJ JE NOVEGA O VOJNI?

Čas obeleževanja stoletnic prve svetovne vojne je v Sloveniji zaznamovalo marsikatero novo odkritje, povezano s prelomno dobo med letoma 1914 in 1918. V tem času smo lahko izvedeli tudi za odkritje tako imenovanih starovercev kot posebne zgodovinske družbeno-duhovne skupine v Posočju. Neposredno staroverci nimajo zveze z vojno, a kot skupnost, ki je živela prav na območju fronte, do vojne niso mogli ostati ravnodušni, saj je kot vihar vdrla v njihove kraje, domove, odnose in prakse ter jih popolnoma spremenila. V tem eseju bom predstavil, kako se vojna kaže v pogledu domnevno zadnjih starovercev, ter se spraševal, ali pripoved o staroverski preteklosti ni vzniknila prav iz lokalnega izkustva vojne in drugih kriz dvajsetega stoletja. Takole je o vojni spregovoril domačin Janez Strgar, domnevno eden zadnjih starovercev:

Nastala je res globoka zarez v našem takratnem življenju, ki jo je povzročila prva svetovna vojna. Ali si lahko predstavljáš 18-letnega neizkušenelega mladeniča, ki mu dajo v roke puško in ga čez nekaj mesecev že pošljejo v strelske jarke, kjer doživi najrazličnejše travme in strese? V tistem času so od doma odšli tudi nebolgljeni starci in otroci, s seboj pa so vzeli le tisto, kar so lahko nesli v rokah. Odšli so na tuje v neznan, ne da bi vedeli, kaj jih tam čaka. Begunstvo je terjalo tudi svoj davek. Umrlo in zbolelo je veliko prebivalstva. Tradicija kraja je skupaj z našim načinom življenja doživela največ sprememb. Po koncu vojne smo bili dobesedno okleščeni. Ni bilo družine, ki ne bi izgubila enega ali več članov. Odnosi v skupnosti so bili razrahljani, nekje celo pretrgani. Naselili smo se v porušene domove, kjer ni bilo ne opreme in ne živine, ki bi nas lahko preživljala. Uničena in zaraščena so bila tudi polja in kmečko orodje. Začeti smo morali ponovno, iz nič. Zaradi slednjega je nastajalo novo življenje, ki pa je stalo na drugih temeljih in vrednotah. (Medvešček 2016: 43)

Pripovedovalec je leta 1965 svojo vednost zaupal raziskovalcu ljudskih znanj in pripovedi Pavlu Medveščku. Ta je nekaj desetletij kasneje, leta 2015, njegovo in druga pričevanja »zadnjih starovercev« strnil v delu *Iz nevidne strani neba: razkrite skrivnosti staroverstva* (2016 [2015]). V njem je v obliki terenskih zapiskov podal poročilo o svojem odkritju dotlej neznane družbeno-duhovne skupnosti, ki je zaton doživela ob divjanju »soške fronte«. Po tem zgodovinskem mejniku je v Posočju živela le še peščica posameznikov, ki so gojili samosvoje prakse, predvsem pa spomine na staroversko preteklost.

KAKO PRISTOPAMO K ODKRITJU?

Medveščkovo delo ni delo o vojni, ampak o tem, kako je bila nekoč videti skrivnostna posoška skupnost. Posebno je predvsem zato, ker je edino empirično poročilo o tej skupnosti. Le Medveščku se je namreč uspelo pogovarjati z njenimi člani in zapisati to, kar so mu želeli povedati. Ker zaenkrat o teh posebnih ljudeh iz Posočja še nimamo drugih oziroma dodatnih virov, na primer pričevanj, zapisov ali materialnih ostankov, je vsako ukvarjanje s staroverci obsojeno na presojanje in (re)interpretiranje Medveščkovega dela.

O knjigi *Iz nevidne strani neba* je že nastalo nekaj znanstvenih in strokovnih misli (Hrobat Virloget 2017; Pleterski 2016 [2015]; Ravnik 2017; Skrt 2014), ki sodijo v kategorijo (re)interpretacij. Ta dela namreč ne dodajajo ničesar empirično novega v vednost o starovercih, kot jo je zakoličil Medvešček. Zato so interpretativna, saj Medveščkova

spoznanja primerjajo s spoznanji, ki so jih raziskovalci nakopičili na svojih študijskih poteh, na terenih druge oziroma v drugih družbenih in časovnih okoliščinah. Z drugimi besedami, raziskovalci, ki so se dotaknili Medveščkovega dela, njegove zapise berejo skozi okvir lastne vednosti, najsibo to mitologija, prostor, dediščina, sorodstvo, spomin, folklorne pripovedi itn. Pri tem pa niso zares izvedenci za staroverce; to ostaja le Medvešček, ki razpolaga s primarnimi podatki. Pisanje ostalih je zato najprej obsojeno na presojanje verodostojnosti Medveščkovega zapisa. Le če je njegovo delo verodostojno, imajo izpeljave, grajene na njem, smisel.

Z drugimi besedami, ker je edino Medvešček tisti, ki ve, smo vsi ostali obsojeni na opredeljevanje do njegove izjave in, če jo prepoznamo kot verodostojno, iskanje vzporednic s tistim, kar vemo sami. Moje tukajšnje pisanje zato ne bo v ničemer drugačno od prispevkov drugih interpretov. Tudi sam ne posedujem novih, dodatnih gradiv, ampak bom v celoti črpal iz Medveščka. Drugače od navedenih avtorjev pa bom razumel verodostojnost Medveščkovega dela, kar me bo vodilo k drugačnemu spekulativnemu predlogu, kako bi (še) lahko razumeli staroverce.

KDO SO STAROVERCI IN KAKO SO NAS DOSEGLI?

Pavel Medvešček je kot sodelavec predhodnika današnjega Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije v drugi polovici dvajsetega stoletja na Goriškem in okolici opravljal terensko dokumentiranje stavb. Samoiniciativno pa je med ljudmi zbiral tudi pripovedi, spomine in slovstveno folkloro. Del teh pričevanj je zbral v razmeroma koherentno pripoved o arhaični skupnosti v Posočju, ki naj bi v od preostalega prebivalstva ločenih družbenih institucijah obstala še v dvajsetem stoletju. To skupnost je poimenoval »staroverci« (2016 [2015]).

Iz njegove knjige razberemo, da je bila staroverska družba endogamna in dobro organizirana ter da je gojila lastno duhovnost. Staroverske družine so bile zbrane okoli političnih in duhovnih voditeljev *dehmarjev*, ob njih pa je deloval tudi posvetovalni in obrambni organ tako imenovanih »zapriseženih«. Edinstven je bil njihov odnos do transcendentnega, saj so najvišje vrednotili samo življenje, ki so ga kot »naravo« častili na številnih, geografsko izstopajočih krajih na prostem – vrhovi, jame, soteske itn. Svoj bivanjski prostor so percipirali kot notranje povezan prek svetišč in drugih krajev, kar je celotnemu prostoru, ki so ga naseljevali, dajalo transcendentni značaj. V njihovem

bivanju med človeškim in naravnim ni bilo ostre ločnice, saj so bili ljudje z naravo praktično in duhovno povezani, človekovo življenje (*zduhec*) pa je po smrti prešlo v neko drugo naravno obliko. Poznali so tudi vrhovno bivačo, *Nikrmano*, ki je kot boginja posebljala naravo.

Staroverci niso živeli sami. Med njimi ali poleg njih so živeli bolj »običajni« Slovinci, ki so bili katoličani. Duhovnost oziroma religija je bila tudi osnovni diakritik razločevanja med tema skupinama. Ločnico med njima pa so poleg spiritualnih vzdrževale tudi različne posvetne prakse, predvsem pa celosten pogled na svet. V Posočju sta tako glede na povzeto druga poleg druge obstajali dve radikalno različni obliki človeškega bivanja v svetu, ena znotraj institucij in praks, vezanih na Cerkev in državne aparate, druga v ločenih, lastnih institucijah, goječa intimni odnos z naravo.

Ko je Medvešček stopil v stik s pripovedovalci, ki so mu prišepnili skrivnosti skupnosti, je ta že razpadla, njeni člani pa so živeli v stanju agonije. Staroverci so bili v tej dobi le še ohlapno povezani posamezniki, vsi po vrsti neporočeni strici. Ti ljudje, predvsem pa osrednji informator in steber preostanka članov Janez Strgar, so mu zaupali, da je trdnejša skupnost obstajala vse do prve svetovne vojne, ki je največ prispevala k njenemu uničenju.

Tako nam pravi Medvešček, ki za sodobnike nastopa kot edini preostali pripovedovalec o obstoju arhaične skupnosti. Ker imamo opravka s piscem, ki je edini spoznal skrivnosti skupnosti, to seveda zbuja dvom. Ali je njegovo delo verodostojno? Toda pred nami so zapisane izjave številnih informatorjev, nedvomno ljudi, ki so resnično živeli in se z Medveščkom pogovarjali, njihove pripovedi pa se v marsičem ujemajo. Predvsem pa je zgoraj skicirana anatomija skupnosti tako enkratna, da si je težko zamišljati, da bi si Medvešček in/ali njegovi informatorji vse skupaj izmislili. A kljub temu, razmerje med avtorjem, ki ima ekskluzivni dostop do izvirnih podatkov, in informatorji, ki govorijo posebno zgodbo, nas sili v izbiro: naj Medveščku zaupamo ali naj ga jemljemo kot pisca z bujno domišljijo?

KAJ GOVORI ETNOGRAFIJA?

Raziskovalci, ki so kot sekundarni interpreti razvijali teze o starovercih, so bili pred isto dilemo; presodili so, da moramo Medveščku načeloma verjeti (Hrobat Virloget 2017; Pleterski 2016 [2015]; Ravnik 2017; Skrt 2014). To stališče je povsem na mestu, če izhajamo iz dejstva, da se avtorjevo pisanje nanaša na konkretne ljudi in bi ga pogojno lahko

označili kot etnografsko. Toda prav pri vprašanju etnografije, konkretno s kakšnimi motivi jo kdo zapisuje, kakšen je razkorak med živetim svetom in njegovim spominjanjem ali zamišljanjem, se zaplete (Rihtman Avguštin 1984). Četudi Medveščkovo pisanje temelji na izjavah konkretnih ljudi, ne vemo ničesar o tem, kako je avtor ljudi spraševal, kako so oblikovali svoje misli, kako je potekalo zapisovanje itn. Pojavi se torej paleta vprašanj o statusu etnografije, ki izhajajo iz kritike »pisanja kulture« (Clifford in Marcus 1986).

Ob branju knjige *Iz nevidne strani neba* postane bralcu hitro jasno, da pri podajanju izjav sogovornikov Medvešček nastopa kot avtor teh izjav. Sami se namreč zelo verjetno niso izražali z besedami in besednimi zvezami, kot so na primer: »verovanje v trojnost« (41); »doživi najrazličnejše travme in strese« (43); »simbolno znamenje« (48); »zadnje v taki tradicionalni obliki« (59); »iz svoje notranje potrebe« (73); »ustvarja vikanje negativno distanco« (89); »žensko izročilo« (212) itn.¹ Takšnih primerov v knjigi kar mrgoli. Povrhu ljudje govorijo na slovesen, nevsakdanji način, ta oblika izjavljanja pa je pri različnih govorcih podobna. Tudi izraz »staroverci«, ki ga sogovorniki menda niso uporabljali, se v knjigi pojavlja v govoru številnih, zato se lahko le vprašamo, kaj so informatorji *resnično* rekli. Vse torej kaže na Medveščkovo močno prisotnost v besedilu. Ničesar pa ne vemo o sledju interpretacij. Kako je govorec kaj izrekel? Kako je njegovo ustno izjavo interpretiral zapisovalec v svoj terenski zvezek? Kako jo je nato interpretiral v nadaljnjih pogovorih z istim ali drugimi informatorji? Skratka, kakšen niz interpretacij je oblikoval pogovore in zapise ter nazadnje pripeljal do tiskane izdaje?

Kljub opisanemu dvomu lahko verjamemo, da je pripoved prišla od domačinov, etnograf jo je zapisal in zato jo moramo obravnavati kot verodostojno. K temu nas posebej sili že omenjeno dejstvo, da gre za zares izjemno pripoved, ki si jo je predvidoma težko izmisliti. Toda če se povsem sprijaznimo s takšnim stališčem, spregledamo zgoraj opisan proces nastajanja etnografije in tako zadevo preveč poenostavimo. Zato bom poskušal o obravnavanem delu spekulativno razmišljati tako, da bom po eni strani ohranjal predpostavko, da gre za delo z etnografskimi ambicijami, po drugi strani pa bom pozoren na to, da je etnografija nastajala v procesu, ki bi ga ob sami pripovedi morali upoštevati.

Žal pa bolj kot sam proces poznamo okoliščine, v katerih je potekal. Pri ocenjevanju Medveščkove etnografije je ključno pripoznati,

1 V oklepajih, kjer navajam le številko, se ta nanaša na stran v Medveškovi knjigi (2016 [2015]).

da je njegovo raziskovanje potekalo v zelo specifičnih okoliščinah, ki so narekovale tako okvir raziskovanja kot vsebino rezultatov. Povrhu vse kaže, da so te okoliščine poleg raziskovalčevega nagovarjale tudi pogled njegovih informatorjev. Zapisovalcu in pripovedovalcem so torej pomenile skupen okvir, znotraj katerega je nastajala pripoved o nekem drugačnem preteklem svetu. Te okoliščine lahko na kratko definiramo kot občutenje krize.

Iz dela *Iz nevidne strani neba* ves čas vejejo znamenja družbene, moralne in ekološke krize, s katero se soočajo pripovedovalci. Zgodovinski začetek daljnosežne krize je po njihovem mnenju prva svetovna vojna. Ta je najbolj nasilno zaznamovala ljudi in njim ljube kraje, a je bila le prvi v nizu bridkih preobratov, ki so sledili v dvajsetem stoletju in dokončno zapečatili usodo nekega obsežnega območja. Usoda je namreč sejala žalost ob množičnem izseljevanju lokalnega prebivalstva ter posledičnem hitrem spreminjanju intimnih krajev in okoliške krajine. Soočanje z opisano usodo se kaže kot rdeča nit v pogledu pripovedovalcev.

Iz že znanega razloga ne vemo, kako so ti ljudje *resnično* občutili krizo in govorili o opisani usodi. Vemo pa, da je bilo občutenje krize in razočaranja lastno Medveščku. Vsaj njemu je bilo za usodo krajev, ki so jih v času njegovega raziskovanja številni zapuščali zaradi dela v bližnjih industrijskih središčih, osebno mar. Nekatere hribovske vasi so namreč prišle na rob obstoja, nekatere pa so se povsem izpraznile, kar je prizadeto opazoval. Svoje videnje žalostne usode teh krajev je avtor v svojem zgodnejšem delu opisal takole:

Po stavbni dediščini sodeč, sta blaginja in razcvet [v dolini Idrije] dosegla vrhunec v 19. stoletju. Takrat se je tudi število prebivalcev povzpelo nad 1800 duš, od takrat dalje pa je nezadržno upadalo, dokler ni v letu 1966 doseglo kritičnega števila, le okoli 700 vztrajnežev. /.../ To deželico pa sta hudo prizadela tudi prva svetovna vojna z bližnjo Soško fronto in čas fašizma. /.../ Od [priključitve Jugoslaviji leta 1947] so namesto zasluženega priznanja in enakopravnosti doživljali iz dneva v dan nova brezštevilna razočaranja, ki trajajo še danes. Povojna industrializacija, petletni plan, je mnoge za vedno odpeljala v druge kraje. Zadrufništvo pa jih je sililo v drugačen, nesprejemljiv način dela in gledanja na zemljo, obnem pa ni ljudi z ničimer spodbujalo. Obvezna oddaja kmetijskih pridelkov jih je gmotno tako prizadela, da je nekatere potisnila na rob preživetja. /.../ Razočaranci, predvsem mladi, so začeli v takih razmerah ilegalno bežati na Zahod in od tam v Ameriko, Kanado in še kam. Sem, v to pozabljeno, žalostno deželo se ne vračajo več niti tisti pridigarji, ki so v vojnem času obljubljali stvari, kakršne se uresničujejo le v pravljicah.

Le tisti, ki je vse to od blizu doživljal, je lahko videl, kako je Idrija počasi, a nezadržno umirala. Vedno več je bilo praznih domov, in kar je hujše, tik ob dobro varovani meji so se za vedno izpraznile cele vasi: Velendol, Kosi, Kuščarji in Dolenje Nekovo, ki so danes žal skoraj vse v ruševinah. /.../ Danes ta sveta slovenska zemlja, prepojena z znojem in krvjo naših dedov in pradedov, osramočena sameva na skrajnem robu domovine. /.../ Senožeti je počasi zaraščal gozd. /.../ Kmetijstvo, nekoč gospodarsko najmočnejša gospodarska dejavnost, je skoraj zamrlo. /.../ Tako značilna kulturna krajina z mnogimi raztresenimi naselji in zaselki po slemenih se vidno spreminja v divjino. (Medvešček 1990: 6–7)

Avtor je zato v pripovedih o preteklosti, ko so vasi in kmetije živele domnevno polnejše življenje, iskal boljše, pravičnejše in trdnejše čase.

Še danes se spominjam, s kakšno otožnostjo in zanesenostjo so [starejši] govorili o otroštvu, o redu in o takratnih veljavnih pravnih in medčloveških odnosih. Še posebej o dani moški besedi, ki da je držala bolje od drenovega klina. Pa o neštetihih strašncih, pravcah, štorjah in baldorjah, ki so jih poslušali zvečer ob domačem ognjišču. (Medvešček 1990: 7)

Vtis je, da je avtor, skupaj z nekaterimi sogovorniki, opazoval pred očmi izginjajoči svet, ki naj bi v preteklosti obstajal v popolnejši obliki. Tudi v uvodu citirano Strgarjevo misel o prvi svetovni vojni uvede Medveščekovo razmišljanje, mar ni polpretekli čas zaznamoval radikalni rez, ki je zapečatil usodo starejšega, skladnejšega reda: »[N]i [me] prepričal razlog, zakaj je v tako kratkem času prišlo do tolikšnih sprememb v mišljenju in navadah ljudi. Nastala je gotovo velika zarez, ki pa se v normalnem življenju zelo težko zgodi« (Medvešček 2016: 43). Avtorjevo raziskovanje je torej temeljilo na predpostavki, da so obravnavani kraji in ljudje doživeli dramatične, prelomne spremembe, v katerih je stari red razpadel, medtem ko so nekoč isti kraji živeli bolj harmonično življenje, ki se ga nekateri domačini zagotovo še spominjajo. To je romantično izhodišče iskanja izgubljenega raja, zato moramo Medveščka vselej videti kot motiviranega etnografa, ki je vsaj z nekaterimi domačini delil razočaranje ob otipljivih družbenih in ekoloških spremembah, v prvi vrsti pa je bilo to razočaranje njegovo lastno.

Okvir občutenja krize je po mojem ključen za kontekstualizacijo sporočila, ki ga prinašajo staroverci. Zato v nadaljevanju pogledimo, kako so o kriznih časih spregovorili Medveščkovi zaupniki.²

2 Na lokalno občutenje krize, ki je spremljala Medveščekovo raziskavo, je pokazala tudi Mojca Ravnik: »Pavel Medvešček je svoje delo opravljal v težkem obdobju po koncu druge svetovne vojne, ko so prebivalci hribovitih predelov, razočarani zaradi političnih pritiskov in ukrepov novega režima, zapuščali vasi, se zaposlovali v industrijskih krajih in izseljevali. /.../ Krizne razmere so zaznamovale vsakdanjik in razmišljanje posameznikov /.../« (Ravnik 2017: 122).

Janez Strgar, Medveščkov glavni informator, je imel jasno predstavo o tem, kakšen je idealen svet. Temeljlil je na trdnem redu, ki je bil na območju, kjer je živel, nekoč trajen, takšen pa bi po njegovem moral tudi ostati. Toda Strgarja je obdajala nova, od idealne odmaknjena stvarnost, ki jo je predstavljal svet hitrih sprememb, zaznamovan z opuščanjem starega.

Žar kamen je zagotavljal trdnost in nadaljevanje rodu, obenem pa je varoval vse, kar je bilo v hiši. Žal so to lepo navado opustili po prvi vojni. Vem samo za enega, ki je takrat sezidal novo hišo in vanjo vgradil tudi žar kamen. Kot so nekateri povedali, so ta običaj prinesli v naše kraje ljudje, ki so se že v davnihi naselili na to revno hribovje. (Strgar, 48)³

Dom je bil v tej skupnosti močnejše poudarjen, kot drugje. Pripadnost ognjišču in ognju, ki jih je grel in tako ohranjal ter jih obenem tudi držal skupaj, je bila trdna. Počutili so se, kot čebele v panju. Ko pa je šel žar kamen iz domačega ognjišča v novo hišo enega od potomcev po moški strani, je za njim šla tudi nevidna, a močna vez, ki je obenem širila tudi prostor za preživetje skupnosti. Ne vem pa, kdaj je bil vzdian zadnji žar kamen. Poznam pa kar nekaj kmetij, ki so od konca prve vojne pa vse do danes propadle in se sesule skupaj z žar kamni. Lahko si misliš, koliko rodov in koliko posameznikov so povezovali ti kamni, ki so se od drugih razlikovali le po tem, da so imeli vklesano znamenje in vsak svojo zgodbo. (Strgar, 76)

Gre /.../ za zvestobo do verovanja, do domače zemlje in do izročila, ki nas določa kot skupnost. Veš, vse to mi je odkrival dehnar. Posodil mi je celo zvezek zapiskov, da sem ta naš svet globlje spoznal. Najobsežnejši pa je bil izgubljen v prvi vojni. Tistega je pogrešal tudi dehnar, saj je bil zanj kot abeceda. (Strgar, 98)

Prva svetovna vojna je, kot sledi iz pričevanj, najusodnejše zaznamovala skupnost, ki je prej v dolgem trajanju živela kot navznoter povezana harmonična celota. Znamenja, da bodo nastopili slabši časi, ko stvari ne bodo več na svojih mestih, ampak bo stari red začel razpadati, so se pojavljala tudi že prej. To poraja slutnjo, da bi bil stari svet z vojno ali brez nje prej ali slej zelo verjetno izgubljen.

Da je previdnost upravičena in potrebna, nam je hotel dehnar dopovedati na primeru, ki se je zgodil v Dolenji Trebuši. Po ohranjenem izročilu je bilo to pred 200 leti. Takrat so staroverce nasilno pregnali iz Kozjiške grape /.../. (Strgar, 53)

3 V oklepajih, kjer navajam ime in številko, se ime nanaša na informatorja, številka pa na stran v Medveščkovi knjigi (2016 [2015]). Poudarki v navedkih so v originalu.

Že pred prvo vojno je prišlo do dvojnih poimenovanj za eno in isto stvar, ne da bi se kdo ob to spotikal. Tako so takrat nekateri rekli Kresnikov kres, drugi pa Šentjanžev kres. /.../ Prišlo pa je tudi do spreminjanja imen. /.../ Tako se je staro počasi umikalo novemu. Toda s tem nismo nič bolj pametni, revnejši pa zagotovo. (Strgar, 42)

Filipov mlin je prenehal delovati okoli leta 1880, med prvo svetovno vojno pa je dokončno propadel. (Tone Javor, 125)

Navezina je bila pozabljena že veliko pred prvo svetovno vojno, predvsem zato, ker so njena pravila zahtevala, da mora novorojenca pred navezino pregledati le zdravilec, ki ga je za to pooblastil dehnar. (Valentin Mlinarjev, 228)

V času, ko so na kmetiji kisali ali ribali repo, je na dvorišče vedno prišel rjepušč. To je bil fant, ki je imel na obrazu posebno masko, narejeno iz starega odsluženega ribežnika. Skakal je po dvorišču, se zvijal in zibal, obenem pa krulil kot prašič. /.../ Po pričevanju starejših so imeli rjepuščno zadnjič pri Brtinu, in sicer pred prvo svetovno vojno. (Jože Čančar, 162)

Na vrhu Orliča so še pred prvo svetovno vojno ob poletnem kresu opravljali poseben ledeni obred. Mladeniči so iz bližnje jame Lednice nanj prinesli led in ga vsuli v vnaprej pripravljen kamniti ris. Vsi prisotni so si nato z ledom močili čelo, prsi, komolce, kolena in pete. Na koncu pa so si umili še roke in obraz. Ta ledena umivanja naj bi jih ščitila pred vsemi boleznimi in hudim duhom. Po Gadičevem prepričanju naj bi bil v večnem ledu ujet jamski duh, ki je nekoč preprečeval vstop v jamo in izvoz ledu iz nje. Da je danes vse to pozabljeno, pa so po njegovem mnenju krive razmere, predvsem to, da so že od leta 1910 dalje brez dehnarja, ki je vsako leto na vrhu Orliča opravljal ledeno obredno umivanje. (Frlin, 262)

Švetišče v Mrzlem potoku je bilo že pred prvo vojno na silo uničeno. Tiste, ki so v njem delovali in živeli, so pregnali. Nekaj puščavnikov, ki so se upirali in branili svoje prostore, pa so vrgli čez slap v tolmun, kjer so utonili. (Frlin, 275)

Kljub nekaterim dramatičnim opisom, ki kažejo na nasilno preganjanje starovercev, iz številnih pripovedi sledi, da je stari svet izginjal preprosto zaradi modernizacije. S prvo svetovno vojno pa so nastopile tudi bliskovite, radikalne spremembe. Domačine je prisilila v begunstvo ali na fronto, njihove domove, posestva in okolico pa spremenila do nerazpoznavnosti. Nasilna prekinitev vsakdanjika se je tako dotaknila vseh por življenja in brisala vse sledi stare ureditve.

Ko je dehnar zaznal premike avstroogrške vojske /.../ je takoj sklical zaprišežene. Povedal jim je, da se bo vojna zagotovo kmalu začela in da bo verjetno dolga in krvava. Zažugal jim je, naj vsaka družina poskrbi za vse svoje člane, še posebno za nebogljene otroke in starce. Za materialne stvari pa naj ne skrbijo preveč, saj jih bodo lahko na novo ustvarili, če bodo preživeli. Preživetje pa si lahko priborijo tako, da med vojno držijo skupaj in si pomagajo. (Tone Javor, 117)

Dehnar je /.../ naznanjal, /.../ kdaj in kako bodo šli v begunstvo v prvi vojni. (Strgar, 68)

Vedeti moraš, da je ta prostor bogat s podzemnim svetom, ki pa smo ga z bogatim izročilom izgubili med in po prvi svetovni vojni, saj se moške, ki so ga poznali, niso vrnili. (Štajcn, 267)

Žal moram povedati, da so nas po prvi vojni izdale ženske. V begunstvu so bile namreč nasilno prevzgojene v nekaj, kar ni bilo v skladu z našim verovanjem. Nobeno opozorilo starih mož, ki so bili z njimi, ni pomagalo. Trdile so, da bosta le molitev in kesanje pripomogla h koncu vojne in k temu, da se bodo fantje živi vrnili domov. Razpoke v družbi in družinah pa so se pokazale kmalu po koncu vojne, ko so se ljudje vrnili na porušene domove. Ponosno lahko rečem, da smo le mi samotnjaki [strici] skoraj edini ostali zvesti veri naših prednikov. Prav zato se zelo pogosto družimo, kot še nikoli doslej. (Jože Čančar, 139)

Naš dehnar je imel neke stare sorodstvene vezi s kmetijo Podseptinar pri Prilesju. V dogovoru s tamkajšnjima starovercema je načrtoval, da tukaj pripravi kačjo glavo, ki bi jo potem postavil na Babji zob. Vendar se je zaradi prve vojne vse skupaj prekinilo. Po vojni so jo nekateri vseeno želeli postaviti, vendar takrat tam ni bilo več domačinov, saj so jim kmetijo porušile granate. (Strgar, 65)

Dehnar pa je tudi vsako leto /.../ opravil še poseben obred pri skali Kozlov rog, ki je bila določena za čaščenje kozla. Za naše prednike je bil kozel sveta žival, zato ga je imela skoraj vsaka hiša. Bil pa je bele barve in je imel od gobca do repa črno črto. Plemenske kozle je izbral dehnar, bili pa so le trije. Vsak je moral imeti vse značilnosti tiste pasme. Po končani prvi vojni so našli le še dve kozi v grapi pod vasjo Srednje. Ker pa ni bilo več nobenega plemenskega kozla, so jih parili z drugimi, kar je imelo za posledico, da se je omenjena pasma popolnoma izgubila. /.../ Kozlovi rogovi so bili takrat zelo cenjeni, ker so imeli tudi varovalno moč. (Strgar, 66)

V našem verovanju je imelo sonce pomembno vlogo, najpomembnejšo pa je imela luna. Zaradi sonca pa smo kurili poletni in zimski kres. Izročilo o sončnem božanstvu se je pri nas zelo medlo ohranilo, čeprav smo imeli daleč naokoli najmogočnejšega Kresnika. Podoba z žarki, ki je bila vidna ob zimskem soncu, je bila zagotovo sončno božanstvo. Po prvi svetovni vojni, torej konec leta 1918, pa ga ni bilo več. Mnogi so zato verjeli, da ga je zadela avstrijska granata in ga uničila. (Strgar, 79)

[K]o je tista kačja glava v prvi vojni izginila, je [dehnar] sve-toval, naj se nove ne postavi. Tudi zanimanje, da bi ponovno hodili v Padence, je zamrlo. Čas je bil takrat drugačen. Mladih, ki bi to zlahka opravili, pa je bilo vse manj. (Tone Javor, 115)

Ko sem šel okoli leta 1930 v Dolenje Livške Ravne na obisk k prijatelju, je bil doma le njegov nono. Zdi se mi, da je bil letnik 1855. Ker so bili ostali v gozdu, sva se pogovarjala o veliko stvareh, a vse se je vrtelo okoli starih časov, ki jih je zelo pogrešal. Med drugim mi je omenil tudi črni rog, ki je bil do prve vojne v Kavkni jami nad Lazami. Ko so odšli prebivalci v begunstvo, naj bi ga nekateri častilci oskrunili, po končani vojni pa se nihče ni več spomnil nanj. /.../ Častilci črnega roga so bili znani po tem,

da niso priznavali nobene oblasti, in sicer niti posvetne in niti cerkvene. (Jože Čančar, 157)

Častilci črnega roga /.../ so se med seboj dogovorili, da se mora vsak, ki je namenjen v Kavkno jamo, najprej oglasiti pri stricu Janezu, ki je edini vedel, kje je v bližini jame skrit črni rog. /.../ Pred odhodom vaščanov v begunstvo pa je vladala vsesplošna nervoza in negotovost, zato Janez ni dobro označil kraja, kjer je skrnil rog. Ko so se po šestih letih ponovno vrnili domov, pa je bil prostor okoli jame popolnoma spremenjen. Dreves in grmovja sploh ni bilo več. Vse naokoli so bili le jarki in jame, ki so jih povzročile granate. /.../ Nobeden od vaščanov črnega roga ni niti pogrešal ali omenjal niti iskal. (Franc Šimnov, 168)

Kot vse vojne, ki ljudem prinašajo nesrečo in žalost, ju je sem prinesla tudi prva svetovna vojna. Granata je v polno zadela tron in ga spremenila v drobir. (Štefan Bucinov, 298)

Medveščkovi pripovedovalci so vojno in vrsto izgub, ki jih je prinesla, spoznavali skozi lastno izkušnjo, čeprav so bili mnogi med njimi med vojno šele otroci.

[Tisto je bilo zadnje praznovanje] v taki tradicionalni obliki, saj so že naslednje leto vpoklicali mlade može in fante. Razširila pa se je tudi govornica, da se naš cesar pospešeno pripravlja na vojno. Udeležba na praznovanju pa mi je pomenila toliko, da sem vsako leto ob istem času v mislih obnavljal vse, kar sem tisti dan doživel. Če sem le mogel, sem tudi šel do sončne skale, saj je bila pomemben del našega verovanja. (Strgar, 59)

S tem verovanjem je bila povezana tudi kmetija Podseptinar, ki jo je žal popolnoma uničila prva svetovna vojna. Tista kmetija je bila neke vrste trdnjava, saj je bila tudi tako grajena. /.../ Pri Podseptinarju sem imel v mladeniških letih tudi dobrega prijatelja. (Strgar, 99–100)

Ko je prišla k hiši nevesta, je s seboj prinesla kvačkan prticek s simbolno podobo Nikrmane in ga obesila nad zakonsko posteljo v kamri. Vzorcev je bilo več, nisem pa imel te priložnosti, da bi jih kdaj videl. Prtiček iz naše hiše, ki pa je med prvo svetovno vojno izginil, je imel v oblaku kozoroga. (Strgar, 70)

Ko se je začela vojna, sem bil še otrok. V [Utrni jami] so bili večkrat vsi naši moški, ki pa so bili zaradi njenega uničenja zelo prizadeti. To so povezovali s slabimi letinami, ki so se vrstile zadnja leta po vojni. Topovska granata pa je, poleg Utrne jame, zadela tudi najstarejšo hišo /.../. (Valentin Mlinarjev, 224)

Seveda se mlajanja nisem nikoli udeležil, ker ga po prvi vojni niso več obudili. A le zato, ker kamnitega risa ni bilo več. Stari ljudje so rekli, da so s tem od tam pregnali tudi duha rodnosti. Posledice pa so danes vidne, in sicer v slabih letinah in rastlinskih boleznih. (Jože Čančar, 146)

Številne prakse so z vojno prenehale obstajati – pogosto kot rezultat vojne, na katerega ljudje niso imeli vpliva, a spremenila se je tudi zavest ljudi, zato so nekatere starejše prakse začeli zavestno opuščati ali zavračati.

[Grmin je bil] simbolno znamenje, ki je združevalo dve živali, in sicer kačo in bika v povezavi s trirogo sekuro, ki jo je oblikovala strela. /.../ Škoda je, da je v prvi vojni izginil. Po njej pa ga ni nihče več postavil. (Strgar, 48)

Zadnje pokriesno je bilo pred prvo vojno. Ker pa so bili nekateri fantje že vpoklicani v vojsko, se jih je udeležilo le osem. (Strgar, 49)

Kresova so ob reki menda zadnjič kurili pred prvo svetovno vojno, saj je po njej ta obred šel v pozabo. (Štefan Bucinov, 299)

Fantje in pastirji so se po opravljenem delu družili, obenem pa še piskali na različne piščali. Zvoki, ki so jih oddajali, pa so bili namenjeni predvsem dekletom, ki so jih takrat osvajali. Nekaj je bilo tudi takih, ki so to delali zgolj iz svoje notranje potrebe. Troblje pa so bile kot neke vrste sredstvo za prebujanje; nanje se je odzvala predvsem srnjad. Trobili so tudi pastirji, ki so bili na paši, ali pa so nanjo pravkar gnali živino. V zimskem času je bilo teh zvokov zelo malo, po prvi vojni pa je takšno piskanje in trobljenje popolnoma zamrlo. (Strgar, 73–4)

Po prvi vojni se je začelo tudi pri jedeh veliko spreminjati, rekel bi na bolje. Ženske so bolj praktične in ne toliko vezane na izročilo, kot moške. (Strgar, 74)

Po prvi svetovni vojni pa so žal ajdo tu opustili, bodisi zaradi primanjkovanja semen bodisi zato, ker ni več dobro rodila. Je pa res, da so jo mladi odklanjali. Tako je tudi leskov kruh šel kmalu v pozabo kot tudi mnogo drugih stvari. (Tone Javor, 121)

[H]ramba semen [se je] vršila pri varuhu, vendar je za nadzorovanje le-te skrbel dehnar, prav tako je določil tudi količino podarjenih semen, glede na število družinskih članov. Žal je tudi v to področje naše skupnosti posegla prva svetovna vojna z vsemi posledicami, ki so sledile po njej. Novi dehnar je spoznal, da je nastopil nov čas in razmere, ki so omogočale lažje pridobivanje oziroma kupovanje semen v semenarnah. V to se je takrat vključila tudi država, saj so bile vse kmetije uničene; ostale so namreč brez vsega. Kljub temu je dehnar skušal najti čim več domačih semen, ker je menil, da so boljša, predvsem pa prilagojena našim razmeram in obenem tudi del naše kuhinje. (Valentin Mlinarjev, 235)

Pri kresovanju so bile glavne ženske vloge izdelovanje venčkov in priprava vseh prazničnih jedi. Prav tako so ženske aktivno sodelovale pri vzgoji otrok, a je ta vloga po prvi vojni opešala, saj je vse bolj prihajala pod vpliv večinske vere. Spremembe pa je bilo zaznati tudi pri odnosih med starši in otroki. Še pred prvo vojno so otroci starše in stare starše dosledno tikali, medtem ko so jih pri večinski veri vikali. Po tem obdobju se je vikanje prijelo tudi staroverskih družin, za kar pa menim, da ni dobro. Zdi se mi, da ustvarja vikanje negativno distanco, ki škodi odnosu in povezovanju družine ter posledično tudi skupnosti. Mi smo tudi dehnarja tikali, saj je bil naš veliki oče. (Strgar, 89)

Zadnja zaprisega se je vršila okoli leta 1920. Takrat sem bil med gledalci. Dehnar je to naredil zato, ker je eden od zapriseženih, in to ravno tisti, ki so ga izbrali kačarji, v begunstvu umrl. Zdelo se mu je, da je čas med vojno škodoval tudi veri. Zato je izbral dva nova kačarja, čeprav se prejšnjima še ni iztekel sedemletni mandat. Svojega člana pa so izbrali tudi kačarji, čeprav se mladi, predvsem tisti, ki so

bili na frontah, teh obredov niso hoteli udeleževati. Večina je postala brezverska in se raje vključevala v odpornišvo, torej med tigrovice in antifašiste, kasneje pa tudi v partizansko gibanje. (Strgar, 67)

Iz pripovedi nadalje sledi, da je v povojnem poskusu obnove staroverske skupnosti, ki sicer ni obrodil večjih sadov, imel najpomembnejše mesto dehnar, torej posameznik. Stari vodja skupnosti je namreč v vojni umrl, na novem dehnarju pa je ležalo velikansko breme obnove. Mnenja o njegovem vodenju skupnosti so bila različna, a vsi so mu priznavali, da je deloval v izjemno težkih časih, odločno in po najboljših močeh.

Predzadnji trinajsti [dehnar], se ni vrnil iz begunstva. /.../ Ker se po vojni ni vrnil, ga je zamenjal tisti, ki ga je nekaj let prej izbral on. Z delom je začel takoj po končani vojni. Na začetku je imel še vojaško srajco in čevlje, ki jih je nosil na fronti. Bil je dober in pameten organizator in vodja. Ukrepal je kot v vojski, in sicer hitro in učinkovito, čeprav je začel z delom v najtežjih časih naše skupnosti, kar sem ti že povedal. (Strgar, 73)

Ko se je zadnji dehnar po končani prvi svetovni vojni vrnil, je prisegel, tako da je pred trinožnikom pokleknil in obe roki položil na meč, ki je imel rezilo obrnjeno proti bulcni, ter rekel: »Pošteno in vestno bom opravljal svoje delo v dobrobit skupnosti.« (Tone Javor, 133)

Sprva se je treba zavedati, da je začel dehnar voditi našo skupnost v najtežjih časih in zagotovo ni bil pripravljen na nastale okoliščine. Ob tem pa je delal še pri obnovi senožet, pašnikov, njiv in hiš ter obenem skrbel za vsakega, ki se je s prošnjo za pomoč obrnil nanj. V obzir pa moramo vzeti še štiriletno vojno, ki jo je kot vojak preživel v hribovski artileriji, in najmanj desetletno delo po njej, ko je cele dneve delal in kar mu je načelo zdravje. (Cividin, 272)

Dehnar je ogroženost prepoznal že /.../ takrat, ko so po prvi vojni tu pri nas začeli /.../ graditi novo kapelo za ne vem koliko ljudi. Njena gradnja je kmalu sprožila tudi »delitev« znotraj skupnosti, ki je bila po vojni zdesetkana, ker so nekateri staroverci prestopili iz stare vere k novi oziroma drugi veri. (Strgar, 53)

Za naše je bila Padenca domovanje vodnega duha, od katerega so bile odvisne vse padavine in s tem povezana letina. Ko je bil slap živ in vodnat, smo od tam tako kot iz Babje jame odnašali domov raznovrstne prodnike oziroma bulcne. Dehnar naj bi nekoč od tam prinesel tudi večji prodnik, ki je kasneje postal kačja glava. Stala je na Ostrem ali Vodnem Krasu vse do prve svetovne vojne, po mnenju nekaterih pa je služila kot nadomestilo Padenc. Po vojni pa je iz neznanega razloga niso nadomestili z drugo, najverjetneje zato, ker je imel dehnar polno opravila z obnovo domačij in drugih stvari, ki so podlegle vojni. (Strgar, 89)

Po prvi vojni, ko se je dehnar pogovarjal s tukajšnjimi ženskami o tem, da bi ponovno začeli gojiti buštnik, sta se za to odločili le gospodinja pri Vogrinkih in ena iz Pušnega. Kasneje pa še Mica z Livških Raven. /.../ S tem je hotel dehnar obuditi staro buštnijo, in sicer navado, ki je bila pri starovercih povezana s smrtjo. (Tajbr, 209)

Dehnarja opisujejo kot najdejavnejšega pri vračanju smisla v življenja ljudi, ki so izgubili domače okolje, kakršnega so prej poznali. Vodja naj bi poleg k obnovi skupnosti može spodbujal tudi k nabiranju železa, ki se je v okolici nakopičilo v vojni. To je bila sicer razširjena preživetvena praksa v povojni dolini Soče, ki pa jo pripovedovalci o starovercih razumejo tudi kot duhovno motivirano.

[Dehnarjevo] zavzemanje za ljudi se je pokazalo tudi v času prve svetovne vojne in po njej, ko so se v Rut začeli vračati preživeli s fronte, ujetništva in begunstva ter za vse tiste, ki so se na poseben način ognili vseh naštetih grozodejstev. Ko so »vrnitelji« nato vsaj delno uredili porušene domove in za silo obnovili njive, travnike, sadovnjake in hleve, ki so nujni, da kmetija vsaj delno deluje, je dehnar ugotovil, da so se ljudje spremenili, nekateri do nerazpoznavnosti. Zavedal se je, da vsaka vojna, še posebno tako dolgotrajna, kot je bila prva svetovna, pusti na človeku in prostoru vidne posledice. Hkrati pa je upal, da bo čas le opravil svoje, in pričakoval, da se bodo tudi odnosi v skupnosti kmalu uredili. Ker pa do tega ni prišlo, je menil, da je bila štiriletna prekinitve utečenega delovanja skupnosti tista, ki je povzročila usodne spremembe. Nič drugega mu ni preostalo kot to, da je začel reševati tisto, kar se je še rešiti dalo. Začel je z ogledom celotnega območja svojega delovanja in poskušal ugotoviti, kako so ljudje živeli nekoč in kako shajajo danes. Kmalu je ugotovil, da je celoten prostor neverjetno obremenjen. Vsa zemlja je prepojena s človeško krvjo. Skale, drevesa in podzemni svet pa »obloženi« s človeško bolečino in trpljenjem. Groza, krik in jok se je vtisnil v vse, kar tam rase. Zemlja, ki je nekoč prehranjevala ljudi, je zdaj polna železa, svinca, smodnika in drugih odpadkov, ki so se tu odlagali vsa ta leta. Da bi vse to nevtraliziral, je sklenil obuditi vse tročane in jih očistiti vse tiste nesnage, ki jo je sem prinesla vojna. Kmalu zatem je sklical vse zaprisežene može k sebi na dom in jim razložil, kako bodo to izvedli. Tiste bratinje so trajale vsaj teden dni in to v pomladi leta 1922. Seveda podrobnosti nisem nikoli izvedel. Prav tako pri tem nisem sodeloval. Rečem lahko le, da je že jeseni istega leta dehnar pripovedoval, da se stanje v skupnosti popravlja in normalizira. Glavno nalogo pa naj bi pri tem opravili tročani, ki so ponovno vzpostavili ravnovesje v tem in širšem prostoru. Povedal je tudi, da je opravil poseben obred v notranjosti Bablje jame, ki ga je namenil vsem padlim vojakom na tem našem ozemlju, z namenom, da bi se njihovi poškodovani duhovi, ki brezciljno begajo naokoli, umirili in združili v »srednjem svetu«, ki ga je zanje izprosil od Nikrmane. (Tone Javor, 117)

Po prvi vojni je dehnar oznanal, da so vsi naši tročani [kamni, ki ščitijo pred zlimi duhovi] šibki in da nekateri sploh ne delujejo več. To pa zato, ker so bili skoraj vsi poškodovani od granat in mnogi zato tudi spremenjeni. Naročil je, da je treba čim prej pobrati vse, kar je na njih kovinskega, da bi tako tista mesta vsaj za silo usposobili oziroma ozdravili. Ne boš verjel, kaj vse smo od tam znosili. Res pa je tudi, da smo vse prodali, ker je bilo takrat železo, baker, svinec in medenina zelo iskano blago. Z leti so si tročani nekoliko opomogli, ostali pa so bolniki, saj nikoli več niso delovali tako, kot pred vojno. (Strgar, 65)

Kot morda veš, sem imel ob koncu prve svetovne vojne približno osem let, zato o luninem kalu nisem vedel ničesar. Kar pa sem slučajno slišal, nisem razumel, čeprav me je vse iz preteklosti neverjetno zanimalo. Šele kasneje sem bil od starejših mož seznanjen, kaj se je nekoč dogajalo okoli luninega kala. A ga žal takrat ni bilo več. Štiriletno obstreljevanje Ježe in okolice je vse uničilo. Da je bilo res tako, sem se prepričal, ko sem šel s prijateljem na Ježo nabirat železo, svinec in medenino, torej ostanke avstrijskih granat, ki so se zarile v zemljo in eksplodirale. (Jože Čančar, 150)

Ob dehnarjevem vodenju pa so vlogo obnoviteljev, ali vsaj prizadevanje v tej smeri, izkazali tudi strici, Medveščkovi sogovorniki.

Vučja južna je zelo star običaj, ki sega v čas, ko so se predvsem v zimskem času tu naokoli klatili volkovi in napadali drobnico. Da bi te volčje napade vsaj delno omilili, je dehnar skupaj z zapriseženimi izbral najsposobnejše in pretkane može in fante, ki bi ponoči s pomočjo psov varovali staje in volkove tudi pobili. Z vsakim uplenjenim volkom so hodili od hiše do hiše ter ga razkazovali in nabirali vučino, ki je bila neke vrste poplačilo za njihovo delo. V marčni polni luni pa so za vse vaške fante in može pripravili vučjo južno, in to v naravi, kjer so se povesečili, nekaj dobrega pojedli in popili ter obujali spomine, ki so bili povezani z varovanjem in srečanjem z volkovi. Mlade fante pa so tudi podučili, kako bodo morali varovati, ko bodo to delo prevzeli oni. Do prve svetovne vojne so vučjo južno organizirali fantje in nanjo povabili tudi dekleta, kar prej ni bila navada. /.../ Po vojni pa je tudi ta že spremenjena navada odšla v pozabo. Da ne bi čisto zamrla, so jo poskušali ohraniti strici, tako da so se ob polni marčni luni srečali pri enem od njihovih, kjer so kaj spili in spekli. (Jože Faterinov, 193)

Obravnavani kraji so po vojni postali del Kraljevine Italije, kar je glede na izjave pomenilo podaljšanje krize v povojni čas in še dodaten udarec za staroverce. Nova oblast, sovražna do Slovencev, je bila po tej interpretaciji nezaupljiva do vsega v dolini, zaradi česar so bili staroverci še bolj stisnjeni v kot.

Ne vem, če politiki, predsedniki in generali sploh vejo, kakšno škodo so nam povzročili, ko so nam v prvi vojni uničili domove, njive in predvsem ljudi. Kdo jih je sploh poslal sem, da so v nekaj letih pobili vse, kar je bilo živega in brez besed odšli, kot da so prišli sem na sprehod. Ali je kdo kdaj to početje obsodil? Ali je kdo za te zločine kdaj odgovarjal? Kot vem, so bili le nagrajeni s slovensko zemljo! In potem naj mi še kdo reče, naj bom srečen, da sem vsaj živ. Jok brate, jaz pa že ne! Ko so me na silo spravili v laško vojsko, sem tam videl veliko lepega, a še več grdega, kar je prizadelo le malega človeka. Zato sem bil in sem še proti graditvi velikih in nesramno dragih svetišč. Takratna »banda«, ki je imela denar in moč odločanja, je vse tisto naredila sebi v prid, s tem pa obremenila vse naslednje rodove, ki vse tisto danes gledajo, pa če se s tistim strinjajo ali ne. Seveda šibki vedno podležejo

in jih nekritični hvalijo, ker pač nimajo svojega mnenja. Zame pa je tisto okupacija skupnega prostora, ki ni samo njihov, saj je vendar javno dobro. Poglej staroverce. Kaj smo komu vzeli ali vsilili? Naj javno povejo. Vse naše je tudi vaše, jim odgovarjam. Le da je za vas jama pač samo jama. Za nas pa svetišče. To napiši, sicer pa vem, da ne bodo brali. To znajo dobro, resnica je zanje le njihova, in to že tisočletja. (Jerin, 218)

Ker je nova italijanska oblast poostrila nadzor nad Slovenci, je črna vahta opozorila dehnarja, naj ne hodi toliko okoli, saj bi ga lahko prijavi karabinjerjem, ki ga bodo potem nadzorovali, ali pa ga imeli celo za sumljivo osebo, ki vodi kakšno tajno organizacijo. Rekli so mu še, da bodo za vse, kar potrebuje, poskrbeli oni. Ker pa je vseeno želel spodbuditi skupnost, je ob večerih pogosto obiskal tiste staroverce, za katere je menil, da bi lahko pomagali pri prenovi. (Tone Javor, 118)

[P]rva svetovna vojna [je] vse obrnila na glavo. Med vojno so posekali še ostali dve lipi, ki ju je uporabila avstrijska vojska. /.../ Kljub končani vojni se je videlo, da je le-ta med domačini zarezala globoke rane. Poleg tega pa je v povojnem času vladala velika negotovost, ker so se počutili osamljene in ogrožene, saj niso imeli nikogar, na katerega bi se lahko obrnili za pomoč ali nasvet. Prejšnje avstrijske oblasti ni bilo več, nova italijanska pa še ni začela delovati v popolnosti, še posebno v odročnih krajih ne. (Rafael Rafaelov, 361)

Začeli smo se nasilno vraščati v nam tujo italijansko kulturo in njihov način življenja. (Strgar, 43)

Izdale so nas ženske. Ko smo v prvi vojni odšli v begunstvo, so naše ženske vztrajno in s tiho prisilo prevzgjali. Ravno tako nas otroke. /.../ Toda po vojni so se stvari nadaljevale. Oblast in šola sta uporabljali enake metode. Spremenile pa so se tudi ženske, saj so drugače razmišljale in nam celo kuhale laško pašto. Seveda so prednjačile tiste, ki so se sem priženile in naših navad niso niti poznale in jih niti želele sprejeti. (Jože Čančar, 152)

O tem se zadnje čase kar veliko pogovarjamo. Med obema vojnama so naši odšli v razne kraje, kjer so se zaposlili. Zaradi tega pa so številni ostali brez svojega zduhca in ko so umrli, je njihov duh taval naokoli, ker ni vedel, kam naj gre. (Jože Čančar, 138)

[K]oz so imeli več, in kot veš, še svojo pasmo, ki pa se je zaradi vojne izgubila. Ker pa so jih Italijani prepovedali, saj so jih imeli za hujše sovražnike gozda kot lubadarja, so nas tudi s tem prizadeli. Imeli smo zato manj mleka in mesa. Tam, kjer je koza preživela, govdo pač ni moglo. (Strgar, 90)

[M]oram povedati, da so bili pravi oglarji le tisti, ki so kuhali oglje tu, le do prve vojne. Po njej pa so sem, ne vem pa od kod, prišli nekvalificirani oglarji. Tako, kot da bi tujec hotel govoriti po naše. Oglje pa so prodajali italijanskim mešetarjem. Seveda so jim tudi sečnjo določali njihovi gozdarji. Oglarji z našo tradicijo pa so bili tisti domačini, ki so prihajali z revnih kmetij, ali pa so bili brez zemlje, zato so se preživljali z oglarjenjem. (Strgar, 91–2)

Povojni čas je torej povečal občutek razlike, neenakosti v moči in ogroženosti med »našim«, ki je bilo v vojni izgubljeno (kar pa je še ostalo, zatirajo ali pozabljajo, zato pospešeno izginja), in »tujim«,

ki je prišlo kot posledica nasilnih dejanj in doživlja vso podporo nove oblasti.

Poleg političnih pa so v tem obdobju doživeli še drugačne, na primer gradbene posege v »domači prostor«, ki so nekatere kraje izbrisali iz lokalne krajine. Vojna je bila torej v tem pogledu postavljena ob bok drugim prostorskim posegom, ki so – tako kot vojna – zmožni v kratkem času izrazito spremeniti okolico.

Ker je bil prav [dehnar] najostrejši nasprotnik gradnje elektrarne Dobljar in jeza v Podselu, na tistih deloviščih ni od pravih starovercev delal nihče. Obtoževal je tudi železničarje, in sicer da so uničili Soško dolino in njene prebivalce, predvsem pa onečastili Babjo jamo. Tudi tam ni bilo delavcev z našega konca. V zadnjih letih življenja je dehnar dejal, da so dolino uničevali zato, ker o naši veri niso vedeli ničesar. Dodal pa je še, da, tudi če bi, bi morda našim svetim krajem naredili še večjo škodo, kot so jo. (Tone Javor, 116)

Zaradi gradnje jezua in elektrarne je v ta prostor prišlo veliko delavcev, kasneje pa so se mnogi od njih za stalno naselili v novozgrajene stanovanjske objekte v Dobljarju in Podselu, kar bi ogrozilo celoten Doblarec. Tujci, ki bodo kar naenkrat postali tudi naši krajani, bodo v prostem času verjetno stikali po okolici in lahko tudi kaj opazili, ali celo izvedeli za svetišče v Padencah. Ker pa je nas starovercev po dehnarjevi presoji vedno manj, nam je predlagal, da bi od takrat naprej govorili in se pogovarjali samo še o Babji jami, kot o glavnem in edinem svetišču. To pa zato, ker so Babjo jamo že oskrunili z novimi zgradbami. S tem je postala znana in obiskovana, še posebno od ljudi, ki so ji lahko le škodili. Ukrep, ki ga je predlagal dehnar, pa bi obvaroval Padence, ki so do takrat utrpeli le uničenje luninega kamna. Vendar smo mu rekli, da bo to zelo težko izvedljivo, saj so Padence v zavesti naših ljudi zelo močno zasidrane. Okoličani pa so se, do takrat, tja bolj redko odpravili. Je pa res, da so o Padencah med prvo vojno in nekaj let po njej manj govorili in obiskovali, saj so ljudje morali najprej poskrbeti za obnovo svojih v vojni porušenih domov in uničenih kmetij. (Strgar, 52)

O [Dobniku] sta mi pripovedovala moža iz Dobljarja že pred drugo vojno. Povedala sta mi, da so prostor od cestnega mostu proti Soči imenovali Dobnik in je bil porasel s starimi hrasti oziroma dobi, kot so jim rekli. Hrast, ki je bil star nekaj sto let, pa je bil sveto drevo. Ena od njegovih korenin je rasla navzdol po bregu in prišla v kotlico, od koder je črpala vodo, kjer je naredila krošnjo koreninic, pod katero je živel vodni duh. Okoli tistega drevesa so bili v krogu postavljeni večji kamni, na katerih se je sestajala srenja. /.../ Ko je ta del doline zasedla Napoleonova vojska, je v Dobniku posekala vsa drevesa, hlode pa odpeljala. Od takrat naprej se je prostor povsem spremenil. Deževje je odplavilo zemljo, tako da so se pokazale skale, ki so vidne še danes. Pripovedovalca sta še omenila, da je bila na levem bregu Dobljarca najstarejša kamnita hiša, ki je bila med prvo vojno porušena. Ob gradnji elektrarne pa so razstrelili še veliko skalo, ki naj bi stala pred elektrarno na desni strani ob cesti proti Tolminu. Na njej so bili

menda vklesani zelo stari znaki. Pomenov teh pa nihče ne pozna. Stavroverci so zaradi vsega tega Dobnik opustili in svoje obrede opravljali višje. (Štajcn, 266)

Naglo in nepovratno spreminjanje okolice oziroma krajine ter izginjanje intimnih krajev, ki so jih posamezniki doživljali in se v času odraščanja nanje navezali, moramo razumeti kot pomembno plast občutenja krize, saj se ta motiv pojavlja v številnih izjavah obravnavanih ljudi. »Narava«, kot jo pogosto imenujejo, se je najprej spremenila zaradi vojne, nato pa v več etapah, ki so jih predstavljale človeška brezbržnost, gradnja, državna meja po drugi svetovni vojni in izseljevanje prebivalstva.

Sedaj sem se spomnil, da si me malo prej spraševal o glasovih v naravi. Pozabil sem na kavke. Pred prvo vojno je v skalah, ki se raztezajo od Dobljarja do Podsela, živelo na stotine kavk. Bile so zelo glasne, še posebno spomladi v času parjenja in zjutraj, ko so odhajale po hrano. Otroci so stikali za njihovimi mladiči, ker so jih imeli nekateri za prehrano. Med prvo svetovno vojno so se kavke razbežale. (Strgar, 72)

Pred prvo vojno sta tu živeli dve skupini kavk. Ena je bila v skalovju nad Kopoviščem, druga pa tu nad nami v skalovju, vse do vrha Na gradu. Po končani vojni pa se niso več vrnile. Posebno so jih pogrešali starejši možje, ki so uporabljali njihova peresa. (Jože Čančar, 138)

O tem mi je pripovedoval stari stric, njemu pa Žef, ki je imel na začetku prve svetovne vojne okoli 80 let. V Žefovi mladosti je na Vrhovskem Kuku rasel več stoletni dob, ki so mu nekateri rekli tudi sveto drevo. /.../ Prva svetovna vojna pa je uničila dob in vso okolico. Od drevesa ni ostalo niti sledu. Žefu, če bi takrat še živel, bi se zagotovo zdelo, da živi v hiši brez temeljev in strehe ter da se mu pod nogami udara zemlja, ko hodi. (Andrej Murovec, 396)

Prav tu nekje je še pred prvo svetovno vojno stalo zaznamovano drevo, ki so ga vojaki v času ofenziv posekali, ali pa ga je mogoče izruvala ena od številnih avstrijskih granat. Bila je večstoletna bukev z ogromno krošnjo. Deblo pa je imelo okoli in okoli vse polno urezanih znamenj. Nekatera so bila tako stara, da jih je lub že prerasel. Bilo je čisto ta pravo zaznamovano drevo. Tam se je vsak popotnik ustavil in se v njegovi senci spočil. Po tem pa je bukev objel, se nanjo naslonil, ali celo usedel na njene obrasle korenine, od katerih je dobil vsaj nekaj njene moči. Tu okoli ni preživel niti eno drevo, saj so jih že zdavnaj posekali, a ne iz potrebe, temveč iz zlobe. (Tajbr, 205)

Na nekaterih krajih je bil cer prevladujoč, a je prva svetovna vojna prav tu, kjer je skoraj štiri leta potekala fronta, uničila skoraj vsa drevesa. Potem pa so jih sekali še vojaki, da so se lahko gredli med zimo. Po končani vojni, ko so se domačini vračali iz begunstva, so jih ravno tako sekali, da so si lahko obnovili porušene domove, saj je lesa primanjkovalo. (Tone Javor, 113)

Mi smo jim /.../ rekli le vrhini. Že njihovo ime priča o tem, da so bila to visoka drevesa, rasla pa so na vzpetinah oziroma na

vrhovih. Teh dreves je bilo pred prvo svetovno vojno veliko, sekane je le-teh pa prepovedano. Vendar so se te prepovedi držali le staroverci. Mislim, da sta se do danes ohranili le dve drevesi v bližini Vogrinkov. (Strgar, 83)

Dobožovje smo rekli okroglemu prostoru pod našo hišo, ki ga je obdajala kamnita ograda. Na sredini pa je rasel hrast, ki ga žal danes ni več, saj ga je v prvi vojni zadela avstrijska granata. Ker je bil preklan, so ga posekali. Iz kosa njegovega lesa sem si izdelal trinožni stolček, na katerem sem ob večerih sedel pred hišo in večkrat mislil na čase, ki jih že zdavnaj ni več. (Tone Kopovišar, 315)

Kaj vse je [moral imeti kraj], da je [deloval] kot svetišče, pa ne vemo in ne poznamo. Ali je graditelj Dobožovja k temu napeljal stoletni hrast, ki je tam že rasel? Ali pa morda od tam vidna Babja jama, ki pa je bila ob veliki Soči nedostopna? Vsega tega, kar je bilo takrat Dobožovje, ni mogoče obnoviti do te mere, da bi delovalo enako. To je kot pokojna mati, ki je mačeha ne more nadomestiti, pa naj se še tako trudi. Obnova bi bila /.../ smiselna le, če bi bila skupnost tako številčna, da bi si zaželela obnoviti to uničeno in danes skoraj neznano Dobožovje kot spomin na tiste čase, o katerih so zgolj slišali, niso pa jih doživeli. Strgar mi je še povedal, da se je nekaj podobnega zgodilo tudi z našo srenjo, ki smo jo imeli še pred prvo svetovno vojno. Po štiriletni vojni pa smo nanjo pozabili. Strgar pa ni mogel razumeti, kako se lahko na tako pomembno uzakonjeno ime, ki opredeljuje naš prostor z vsem, kar se je v njem dogajalo, enostavno pozabi. Pristali smo namreč, da se besedo srenja nadomesti kar z »naša skupnost«. »Narobe svet, saj je skupnosti, kolikor jih hočeš! Staroverska srenja pa je edina«, je potožil Strgar. (Tone Javor, 127)

Škoda, da je Duja jama pod severnim delom sv. Jakoba danes uničena. Italijanski vojaki so jo med prvo svetovno vojno preoblikovali v kaverno, tako da so vhodni del popolnoma uničili. (Marjuta, 337)

Po prvi svetovni vojni sva odšla s Červekom z Ježevca v Staro dolinico, da pogledava, kako je Trebišče prestalo vojno. Stara dolinica leži v podnožju hriba Kobilnik, jugovzhodno od Ježevca. Trebišče, ki je bilo v dnu dolinice, je bilo oblikovano v obliki kamnitega kroga. Ta je na južnem robu zaobjel večjo skalo v obliki mize, proti severu pa staro lipo. Na obodu kroga sta bila le dva večja in koničasta kamna. Eden za lipo, drugi za skalo. /.../ Ko sva prišla v Staro dolinico, sva jo komaj še prepoznala, Trebišče pa je bilo popolnoma uničeno. Ker so imeli med vojno v njej avstro-ogrski vojaki zaklonišče, so lipo posekali, kamne pa zmetali na skalo, ker so jim bili v napoto. Nekoliko višje proti vzhodu pa so začeli kopati tudi kaverno, ki pa je niso končali, ker je bilo prej konec vojne. Kasneje so tam okoli in v sami dolinici nasadili mlade smreke in borovce, ki bodo spremenili celoten prostor, tako da dolinica ne bo več vidna. (Jože Rokov, 389)

V Prepadcah pod Robarjem je nad skalnim previsom stal špičasti kamen, ki so mu rekli Kačji zob. Po prvi svetovni vojni, ko so mladeniči iz norčavosti z levega brega potoka Doblarca v Prepadce metali granate, ki jih je tam v bližini pustila italijanska vojska po preboju pri Kobaridu, so ga uničili. (Strgar, 103)

Izvedel sem, da so bili še pred prvo vojno tu okoli štirje škrlaki [pastirska zavetišča]. Eden je bil na Ježi, drugi okoli Trniškega vrha,

tretji nekje na Ostrem vrhu in četrti, ki se je delno ohranil, ob cesti nad Lukačcem vse do leta 1947. Potem so ga porušili graničarji, ko so rabili kamenje pri karavli. (Štefan Gašparjev, 153)

Prvi ukrep, takrat sicer že naše nove države po drugi svetovni vojni, pa je bila obvezna oddaja živine, ki je veljala za našo siromašno grapo enako, kot za bogato Vipavsko dolino. (Jerin, 217)

Spremembe pa so zelo velike. Največje so nastale takrat, ko so tujci speljali tam mimo državno mejo, ki je enovito naravo prerezala na dvoje. (Tone Javor, 130)

Nekaterim postajajo nevarni mestni lovci, ki udirajo v ta brezmadežni raj, ki ga ne poznajo in še manj občutijo. Zato bi bila njihova aktivnost le v škodo neokrnjeni naravi. Nič drugačni niso tudi potomci tistih naših, ki so že zdavnaj šli v svet in se vračajo le občasnno. Tudi oni ne prinašajo nič takega, kar bi pripomoglo k ohranjanju stavbne dediščine. O preteklosti in prednikih pa ne vedo skoraj ničesar. (Štefan Gašparjev, 149)

S temi izjavami nismo do konca izčrpali misli o vojni in drugih kriznih časih, a je vendarle jasno, da prva svetovna vojna v njih nastopa kot osrednji zgodovinski dogodek, ki so mu sledili še drugi bridki odmevi. Staroverski pogled na svet, kot se kaže v teh izjavah, je torej v precejšnji meri oblikovan kot občutenje krize. Verjetno je o teh izjavah upravičeno razmišljati kot o izjavah ljudi, ki so intimno doživljali razpad medsebojnih vezi in lokalnega okolja, saj je ta razpad v dvajsetem stoletju resnično zaznamoval nekatere posoške kraje. Vojna je zagotovo močno posegla v obravnavane kraje, prav tako pa tudi spreminjanje oblasti po obeh svetovnih vojnah, vojaško nadzorovanje meje v obdobju socialistične Jugoslavije, torej meje, ki je presekala vezi s sosednjo Benečijo, in ne nazadnje izseljevanje, ki je posamezne vasi pripeljalo na rob obstoja in pospešilo zaraščanje krajine. Procesi zatona vaških skupnosti in brisanja znane krajine, ki so pripovedovalcem potekali pred očmi, so zagotovo spodbudili nostalgичne misli na čase, ko so bile stvari še »urejene« in ko nekaterih domačih logov niso naseljevali le še »posebneži«, kot so bili Medveščkovi strici.

KAJ JE SPOROČILO STAROVERCEV?

Staroversko sporočilo lahko strnemo v naslednjem nauku: nekoč je med ljudmi in kraji, ki so jih naseljevali, obstajala harmonična vez. Pretekli časi, tisti pred modernizacijo, konkretno pa pred prvo svetovno vojno, so bili torej lepi in dobri časi, medtem ko je sodobnost slaba, grda ter brez pravih vrednot in perspektiv. Tako je na primer omenjeno sporočilo podal pripovedovalec Valentin Mlinarjev:

Ne vem pa, zakaj, morda so to zakrivile vojne, kdo ve kje, ali strupi, rakete in letala, se v te kraje lastovke ne vračajo več. Tudi klici in prošnje ne pomagajo. Svojega zduhca nelišim več. Prav zato sem ti rekel, da mi gre slabo. Razmišljam in se sprašujem, ali smo tudi mi sami kaj hudega storili, da so se nam lastovke odpovedale? Najverjetneje jih odganjajo prav tiste železne palice, ki so skoraj na vseh hišah, vsaj tako mi pripovedujejo tisti, ki to vidijo, pa še neznosni smrad, ki ga puščajo za seboj vsi mogoči stroji. Potem pa še radio, televizija in ropot od vsepovsod. Vse to je verjetno krivo, da se tu ne ustavljajo več. Začetna opozorila sem od zduhca prejel že veliko prej, in sicer takrat, ko sva se še pogovarjala. Svaril me je, naj naše zemlje ne opuščamo, saj je za ljudi nenadomestljiva. To, kar delamo sedaj, se nam bo kasneje maščevalo. Takrat, ko bo zopet vse prekril gozd, bo že prepozno, povratek v sedanji čas pa zelo drag. Predvsem pa, katera sila ali vera bo sposobna to narediti? Če bi sledili stari veri in spoštovali naravo, kot najpomembnejšo za obstoj človeka, bi lahko tu še naprej živeli vedno bolje in pravičneje, tako kot nekoč. Naravni zakon namreč ne pozna sovraštva in zavisti. Tisti, ki vladajo v občini, pa nam želijo vsiliti nekaj drugega, modernega, kar jim danes ustreza, ne glede na to, kaj bo jutri. Ne poznajo modrosti, ki jo ima Nikrmana. Tam ni neznanek, groženj in nasilja, ampak le preprosto in pošteno življenje. Da več, mene bi bilo strah živeti v svetu, ki prihaja. Je pa tudi res, da danes živimo tu zelo slabo, a samo zato, ker se nam je čas ustavil. Vse, kar lahko še naredim zase, je, da se usedem na svoj trinožnik s tročanom in se z brtino počasi sam zdravim. (Valentin Mlinarjev, 229)

V tem pogledu so stari časi nepovratno in za vselej izgubljeni, kraj pa drvi proti svojemu koncu, ko ga bo prerasel gozd. Preteklosti se lahko le spominjajo ter jo obujajo v pripovedih in posameznih praksah, a za pravo obnovo ni več potenciala. Ta bi namreč obstajal le, če bi bili ljudje, a ti so že zdavnaj odšli in v vaseh jih je ostala le še pečica. Zato lahko pripovedovalci ob spominjanju zgolj opazujejo, kako se okolica zarašča.

Občutek, da kraj drvi proti svojemu koncu, veje iz številnih izjav v obravnavanem delu. Deluje kot moralni nauk, ki svari pred opuščanjem starih znanj in praks, saj je lahko takšno opuščanje pogubno. Zato se sprašujem, v kolikšni meri je prav to občutenje zatona konkretnih krajev oblikovalo pripoved o starovercih kot bolj odgovorni človeški skupnosti, živeči v harmoniji s »svojo« in okoliško »naravo«. Staroverci svojih krajev namreč niso zapuščali, ampak so jih negovali, medtem ko naj bi bil za moderne ljudi odnos s krajem deveta briga. Sprašujem se torej, mar niso vojna in druga dejanja, ki so vodila v krizo območja, bolj kot zatrla obstoj neke posebne skupnosti spodbudila pripoved o njenem obstoju. Mar ne bi lahko razmišljali v obratni časovnici, kot izhaja iz Medveščka? Vojna bi v predlagani časovnici torej ne nastopila kot dejavnik konca neke družbe, ampak kot dejavnik izumljanja predstav in nastajanja pripovedi o tej boljši družbi.

Staroverske pripovedi oziroma Medveščkovi zapisi izražajo iskanje preteklih časov, ki jih je v več pogledih zaznamovalo življenje: živelo je več ljudi, z njimi so živeli kraji, vse pa je povezovala živa »narava«. Tovrstno iskanje radikalno drugačne preteklosti s še ne odčarano naravo je značilnost romantičnega poustvarjanja sveta. Tudi številni opisi kažejo značilnosti romantične folklore, ki funkcionira kot slogovno in vsebinsko brezhibna pripoved o pristnejšem svetu, ki zmore pri sodobnikih zbujati želje in hrepenenje.

Dekleta, ki so bila udeležena pri kresovanju, so si z bršljanom in travniškimi cvetjem spletla dolgo kito. Naposled so si jo dala okoli vratu, jo pod brado prekrižala in speljala pod pazduho na hrbet, kjer so jo prekrižala, pa vse do pasu, kjer so si jo zavezala. Pred in med kresom so okoli njega tudi plesala. Ko pa je ogenj pojenjal, so vse kite zmetala na žerjavico. S tem dejanjem sta dobila kres in njegovo oglje magično moč, s katerim so gospodinje na ognjišču zakurile nov ogenj. Oglje pa je imelo tudi zdravilno moč. (Strgar, 42)

Kot že rečeno, pa bi težko karkoli rekli o tem, kdo je bil večji romantik, pripovedovalci ali zapisovalec. Zapisovalcu moramo pripisati pomembno vlogo, saj je prav on poskrbel za obliko pripovedi, kakršna je pred nami. Nedvomno je bil na delu motiviran raziskovalec, brez katerega izjave ne bi dobile takšne pisne oblike, kakršne v govoru gotovo še niso imele. Toda občutek krize je bil vsaj do določene mere obojim skupen, zato so domnevno tudi skupaj iskali izgubljeni raj. Poudariti velja, da pripovedovalci in zapisovalec niso tvorili dveh ločenih enot, ene govoreče, druge pišoče, ampak so bili vključeni v skupni ustvarjalni proces, v tako imenovane »folklorne dogodke« (Stanonik 1999: 50–4), ki so vodili proti končnemu zapisu. A kot rečeno, o tem procesu ne vemo dovolj, da bi ga lahko kaj bolje ocenili.

Toda kljub temu, da o procesu raziskovanja in zapisovanja ne vemo veliko, čeprav lahko ocenimo, da je bil to ustvarjalni proces v okoliščinah krize, nam še vedno ne daje miru vprašanje, kako je vendarle nastala tako enkratna pripoved o zelo posebni skupnosti. Naj poskusim spekulativno odgovoriti še na to vprašanje.

Predpostavimo lahko, da je marsikaj, kar je Medvešček popisal, resnično živelo v praksah in pripovedih ljudi (prim. Dolenc 1975). Toda šele on, njegovi informatorji, morda pa tudi že kak predhodnik z navdihom, morda posebej prizadet zaradi posledic vojne – na primer tolikokrat omenjeni povojni dehnar –, so drobce folklore, besede in šege postavili v celovit prikaz stare religije in nanjo vezane skupnosti. Danes seveda ne moremo reči, kaj je v tem prikazu pristnega, katere

besede in šege so zares živele med ljudmi in kaj je nastalo v ustvarjalnem procesu pogovarjanja in zapisovanja. A kot nas uči folkloristika, so pripovedovalci vedno tudi izvajalci in s tem v različni meri, odvisno od konteksta izvajanja (Ivančič Kutin 2006), ustvarjalci, ki svojo vednost in naracijo dopolnjujejo, povezujejo, ustvarjajo izpeljave, si izmišljujejo in po potrebi izumljajo. Teža ustvarjalnosti lahko pri tem prevaga tiste vsebine, ki jih je pripovedovalec prevzel iz tradicije: »Pripovedovanje zgodb /.../ ljudem omogoča govoriti o preteklosti tako, kot si želijo, da se je zgodila, da ustvarijo sebe, da se soočijo s sedanostjo in da upravljajo z negotovo prihodnostjo« (Bronner 1992b: 12). Menim, da ima prav folkloristika pomemben ključ za razvozlanje skrivnosti starovercev.

Si je torej preveč zamišljati skupino med sabo povezanih stricev s skupnim, sicer že pokojnim karizmatičnim mnenjskim vodjo dehnarjem, ki jim je bilo med drugim skupno pogovarjanje in igranje vlog za *forešta*, prišleka, ki ga zanimajo stari časi? Morda pa je folkloristika (toda glej na primer Bronner 1992a; Gizelis 1973), sicer ob pripoznanju ustvarjalnosti v improvizacijah na znane teme, podcenjevala zmognosti popolne improvizacije pri »običajnih ljudeh«, improvizacije iz golega jezika, vednosti in domišljije? Zakaj ne bi stricem namesto vloge varuhov starodavnih vednosti pripisali vloge ustvarjalcev, Medveščku pa, naj bo ta zavestna ali ne, vloge aranžerja?

Vojna pa ... Ni dvoma, da je domovanju domnevnih starovercev prinesla veliko slabega. Dvomim pa, da bi tako usodno prizadela vero, ki naj bi prej tiho vztrajala stoletja. Bolj verjetno je, da je, skupaj z drugimi prelomnicami dvajsetega stoletja, prispevala k nastanku skupnosti, in sicer tako konkretne, ki so jo tvorili strici, kot zamišljene, o kateri so pripovedovali. Ne gre torej za to, da bi vojna uničila skrivnostno skupnost, katere fragmente je avtor našel, ampak je avtor našel fragmente pripovedi, ki jih je povezal v predstavo o svetlejši preteklosti. Vojna torej ni bila dejavnik konca posebne družbe, ampak dejavnik nastajanja pripovedi o boljši družbi.

CITIRANE REFERENCE

BRONNER, SIMON J., UR. 1992a *Creativity and Tradition in Folklore*. Logan: USU Press.

1992b Introduction; Simon J. Bronner, ur. *Creativity and Tradition in Folklore*, str. 1–38. Logan: USU Press.

CLIFFORD, JAMES IN GEORGE E. MARCUS, UR. 1986 *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.

- DOLENC, RAFAELA 1975 Ljudska medicina iz Tolminskih Ravni; *Tolminski zbornik* 1975, str. 243–252. Tolmin: Kulturna skupnost Tolmin.
- GIZELIS, GREGORY 1973 A Neglected Aspect of Creativity of Folklore Performers: »Creativity Varies in Degree and in Kind«; *The Journal of American Folklore* št. 340, str. 167–172.
- HROBAT VIRLOGET, KATJA 2017 O molku v etnografiji: od skrivnosti do travme in neskladnih spominov; *Traditiones*, št. 1–2, str. 83–100.
- IVANČIČ KUTIN, BARBARA 2006 Vpliv konteksta kraja in časa na pripovedovanje folklornih pripovedi; Irena Novak Popov, ur. *Slovenska kratka pripovedna proza*, str. 627–634. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.
- MEDVEŠČEK, PAVEL 1990 *Na rdečem oblaku vinograd rase: pravce n štorje od Matajurja do Korade*. Ljubljana: Kmečki glas.
- MEDVEŠČEK-KLANČAR, PAVEL 2016 [2015] *Iz nevidne strani neba: razkrite skrivnosti staroverstva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- PLETERSKI, ANDREJ 2016 [2015] Staroverstvo in pričevanja starovercev; Pavel Medvešček-Klančar, *Iz nevidne strani neba: razkritje skrivnosti staroverstva*, str. 15–33. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- RAVNIK, MOJCA 2017 Strici, nosilci izročila stare vere – kulturni junaki ali obrobneži? Ob knjigi Pavla Medveščka *Iz nevidne strani neba*, Ljubljana 2015; *Glasnik SED*, št. 3–4, str. 115–124.
- RIHTMAN AUGUŠTIN, DUNJA 1984 *Struktura tradicijskog mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga.
- SKRT, DARJA 2014 S široko odprtim srcem do nesnovnega bogastva predmetov starega sveta; *Staroverstvo in staroverci: katalog etnološke zbirke Pavla Medveščka*, str. 5–9. Nova Gorica: Goriški muzej.
- STANONIK, MARIJA 1999 *Slovenska slovstvena folklor*. Ljubljana: DZS.